

Spectrum maakt deel uit van Uitgeverij Unieboek | Het Spectrum bv
Amstelplein 34
1096 BC Amsterdam

*Ter nagedachtenis aan Philip Woods,
de beste van alle mogelijke vaders*

© 2025 David Bather Woods
© 2025 Nederlandstalige uitgave: Uitgeverij Unieboek | Het Spectrum bv,
Amsterdam
Oorspronkelijke uitgave: The University of Chicago Press

Eerste druk november 2025

Oorspronkelijke titel: *Arthur Schopenhauer*

Vertaling: Fred Reurs

Ontwerp omslag: Bij Barbara

Opmaak: Elgraphic

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd bestand, of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Tekst- en datamining van (delen van) deze uitgave is uitdrukkelijk niet toegestaan.

All rights are reserved, including those for text and data mining, AI training and similar technologies.

ISBN 978 90 0038911 7

ISBN 978 90 0038912 4 (e-book)

NUR 320

www.spectrumboeken.nl

Inhoud

Het zou onzin zijn te zeggen dat het, om goed te leven,
het beste is om níet te leven.

Jean Améry

Voorwoord: Leven, lachen, liefhebben 9

Inleiding: Wat is het leven prachtig 15

1. Leven met Schopenhauer 29
 2. Een betrouwbaar kompas 52
 3. Mijn lieve zoon, adieu 75
 4. Een filosoof in het gekkenhuis 91
 5. Eerst leven, dan filosoferen 114
 6. Liefdesgeschiedenissen zonder liefde 136
 7. De tweede sekse 159
 8. Metafysica omgezet in handelingen 179
 9. Portret van de filosoof als oude man 206
 10. Jullie zijn niet niets 235
- Epiloog: Silhouetten 253

Dankwoord 259

Tijdslijn 261

Noten 269

Bibliografie 297

Leven, lachen, liefhebben

In veel filosofische biografieën wordt het leven van de filosoof voorgesteld als een model van het goede leven.¹ Schopenhauer op deze manier presenteren is niet onproblematisch, en niet alleen vanwege zijn vele persoonlijke tekortkomingen. Voor Schopenhauer kan er, in het algemeen gesproken, geen sprake zijn van een goed leven. Het hele idee is een innerlijke tegenspraak. Leven betekent lijden, en lijden dient nergens toe; daarom is het gewoonweg onverstandig om te leven.

Maar dit kan niet. We zijn er nu eenmaal; we leven al en hebben er verder weinig over te zeggen. Om de vraag iets positiever te stellen: hoe kunnen we leven met het leven zoals het is? Misschien moeten we erom lachen. Zoals de Ierse toneelschrijver Samuel Beckett ooit tegen een vriend zei: 'Ik lees Schopenhauer. Iedereen moet daar om lachen.'² Als Schopenhauer-specialist kan ik daar wel inkomen. Wanneer ik een groep studenten of andere belangstellenden een van Schopenhauers zwartgalliger citaten voorhoud – beweringen als 'het leven is een onderneming die niet kostendekkend is' of 'het leven van de mens slingert heen en weer tussen pijn en verveling' – leidt dat veelal tot gelach in de zaal. Niet tot bulderend gelach, dat zeker niet, maar het zijn wel onmiskenbaar tekenen van gemuseerdheid. Ik ben er in de loop van de tijd op gaan rekenen, en voel zelfs enige teleurstelling als er niet op zijn minst van iemand, ergens, enig gegrinnik te horen is.

Soms vroeg ik me af waar dat gegniffel eigenlijk vandaan komt. Nu wil het geval dat Schopenhauer er zelf een theorie over de oorsprong van het lachen op nahield. Volgens hem is de lach de uitdrukking van de plotse-ling waargenomen incongruentie tussen een begrip en het beoogde reële object.³ Neem de volgende grap:

‘Mijn hond heeft geen neus.’
 ‘Hoe ruikt hij?’
 ‘Afschuwelijk!’

Het humoristische effect wordt hier bereikt door de dubbelzinnigheid van het woordje ‘ruikt’ dat twee sprekers op verschillende denksporen zet. Voor de vraagsteller slaat het op het reukvermogen van de hond, terwijl de hondeneigenaar hierbij denkt aan de geur van de hond, die onaangenaam blijkt te zijn. Het antwoord is daarom niet in overeenstemming met het object in kwestie. Schopenhauer onderscheidt twee vormen van humor: geestigheid en dwaasheid. Van geestigheid is sprake wanneer de incongruentie tussen idee en object opzettelijk is, terwijl dwaasheid bij vergissing plaatsvindt. Als degene die de mop vertelt ben ik, technisch gesproken, geestig – hoewel met deze oude mop niet zo héél erg geestig – terwijl de hondeneigenaar, die niet begrijpt wat hem wordt gevraagd, gewoon een dwaas is. Tenzij hij natuurlijk geestig wil zijn en doet alsof hij een dwaas is.

Wanneer Schopenhauers somberheid mensen amuseert, wat voor soort incongruentie nemen ze dan waar? Misschien komen zijn sombere beweringen niet overeen met hun eigen ervaringen in het leven. Er zit uiteraard een kern van waarheid in zijn uitspraken, want wie zou kunnen ontkennen dat het leven vaak geploeter is. Maar zijn manier van de dingen onder woorden brengen zal, voor sommigen, een komische overdrijving zijn. Wij hebben misschien betere ervaringen in het leven, of in elk geval gevarieerdere, dan volgens Schopenhauer mogelijk is. Er zijn van die dagen dat de verliesposten alleen maar toenemen; op zonniger dagen lijkt het leven alleen maar winst op te leveren. Maar misschien is het leven niet met een onderneming te vergelijken; als het al om winsten zou gaan, is het misschien eerder een geschenk dan een transactie, iets waar je gewoon dankbaar voor bent – of niet, al naar gelang. Schopenhauer moest natuurlijk niets hebben van de geschenk-analogie: ‘...het is zonneklaar dat wie het geschenk vooraf had kunnen bekijken, gezegd zou heb-

ben: nee dank u, hartelijk bedankt.’⁴ Niettemin kan de discrepantie tussen Schopenhauers niet-aflatende pessimisme aan de ene kant en onze meer gemengde ervaringen in het leven en de wereld anderzijds deels verklaren waar dat lachen vandaan komt.

Toch kan dit niet het hele verhaal zijn. In weerwil van Schopenhauers theorie gaat humor vaak over meer dan incongruentie tussen idee en wereld. Soms gaat het zelfs over precies het tegenovergestelde: nauwkeurigheid, herkenning, begrip. Cabaret en stand-upcomedy werkt zo: ‘Ja,’ lijkt onze lach te zeggen, ‘zo gaat het inderdaad in het leven!’ Het is, met andere woorden, grappig omdat het waar is.

Natuurlijk is het domweg meedelen van feiten niet voldoende voor het humoristische effect. Een aankondiging op een treinstation is zelden grappig, ook al klopt wat er wordt omgeroepen precies. Wat een feit grappig maakt is soms een verborgen discrepantie tussen hoe de dingen zijn en hoe ze *zouden moeten* zijn. Als een stand-upcomedian bijvoorbeeld iets geestigs zegt over de manier waarop Britten zich in een wachtrij gedragen – een combinatie van het naleven van beleefdheidsregels en passief agressieve communicatie in de vorm van misprijzende geluidjes en het rollen met de ogen – herinnert dat ons eraan wat voor vreemde schepsels we zijn in vergelijking met ons beeld van hoe we vinden dat rationele wezens zich eigenlijk dienen te gedragen. Dus wanneer we Schopenhauers knorrigheid vermakelijk vinden, is het misschien niet zo dat we zijn visie overduidelijk onjuist vinden. Door in te zien dat hij het bij het rechte eind heeft, zou ons gelach er zelfs toe kunnen leiden dat we onze eigen tekortkomingen onder ogen zien.

Maar waarom zou dit grappig zijn? In de meeste andere gevallen is het onplezierig om een zwakke plek te ontdekken, vooral in onszelf. Anderen die over humor hebben nagedacht (Freud bijvoorbeeld) voegen nog een andere sociale en psychologische laag toe aan het als humoristisch ervaren van bepaalde feiten. Het herkennen van een discrepantie tussen hoe het leven is enerzijds en hoe het zou moeten zijn anderzijds, is het grappigst wanneer het de spanning wegneemt van het onderdrukken van deze discrepantie. Iedereen heeft er terecht een hekel aan om in een wachtrij te staan, maar wanneer we er dan toch in staan, moeten we wel het gevoel van deze overduidelijke dwaasheid onderdrukken, tenzij we in de stemming zijn een relletje te ontketenen. Wanneer een stand-upcomedian ons daarentegen deelgenoot maakt van ergernissen zoals die van het

in-de-rij-staan, dan is het alsof alle druk eindelijk van de ketel is. 'Ja, zo is het leven, maar zo zou het eigenlijk niet moeten zijn – en *eindelijk* iemand die het zegt!' Deze supersnelle gewaarwording is op zijn minst genoeglijk, maar vaak gaat ze verder dan louter plezier en mondt ze uit in hoorbare uitbarstingen van onweerstaanbare vreugde.

Er zijn denk ik verschillende redenen waarom het publiek Schopenhauer amusant vindt. Sommigen vinden zijn pessimistische beweringen in schrill contrast staan met hun eigen ervaringen, anderen zijn juist opgelucht dat hun wereldbeeld zo kernachtig onder woorden wordt gebracht. Er bestaat echter nog een bron van spanning die we onder ogen moeten zien als we willen begrijpen waarom Schopenhauer soms echt geestig is. Wanneer ik mensen hoor lachen om – of met? – Schopenhauer bespeur ik niet alleen herkenning maar ook een gevoel van ongemak, misschien iets van wat vaak nerveus gelach wordt genoemd. Zoals gezegd hoor ik geen lachsalvo's; er is beslist sprake van enige terughoudendheid. Wat er aan de hand zou kunnen zijn is dit: het is enigszins vermakelijk om de manco's van ons leven in de vorm van geestige epigrammen voorgeschoteld te krijgen, maar de kern van al die kwinkslagen is dat we eraan worden herinnerd dat we feitelijk om onszelf lachen. Uiteindelijk moeten we verder met ons leven en al zijn hobbels en dalen, en dan vergaat ons het lachen.

Tot zover het lachen. In plaats van ons nu gewonnen te geven, zouden we ook een stapje verder kunnen gaan. Als lachen om het leven maar een kortdurende reactie is, kunnen we er in plaats daarvan dan op reageren met liefde? Dit is een voorstel waar Schopenhauer het wel mee eens zou kunnen zijn, zij het op zijn eigen Schopenhaueriaanse manier. Na me jarenlang met Schopenhauers filosofie te hebben beziggehouden – en regelmatig te zijn gevraagd: 'Maar is dat niet vreselijk deprimerend?' – besefte ik op een gegeven moment wat me ervan weerhoudt al zijn boeken uit wanhoop in een hoek te gooien. Schopenhauers beeld van het leven is somber omdat hij er ernstig aan twijfelt of we ooit maar in de buurt kunnen komen van het geluk waarnaar we zo hunkeren; maar het zou nog veel somberder zijn, onverdraaglijk somber, als we desalniettemin niet van elkaar konden houden. Maar gelukkig twijfelt Schopenhauer niet aan de liefde.

Toegegeven, hij gelooft alleen in één fundamentele vorm van liefde: 'Alle oprechte liefde is medelijden,' schreef hij in zijn aantekeningen-

boek.⁵ Maar Schopenhauer heeft wel veel diepzinnige dingen gezegd over deze enige vorm van liefde, onder meer dat het een wezenlijk kenmerk is van de menselijke natuur. Mensen zijn volgens hem niet *toevallig* in staat tot medelijden; meelevend zijn maakt deel uit van wat het betekent om mens te zijn. Daarom, merkt Schopenhauer scherpzinnig op, worden de woorden 'medelijden' en 'menselijkheid' vaak door elkaar gebruikt: als we iemand harteloos zien optreden zijn we geneigd om te vragen of hij of zij misschien iets van een van beide zou kunnen tonen.⁶

Voor alle duidelijkheid: dit betekent niet dat Schopenhauer de wereld beminnenswaardig vond – zoals hij ook met de meeste mensen weinig opheeft: 'We zouden van mannen en vrouwen moeten houden. Een moeilijke opgave!' schrijft hij elders.⁷ De liefde waarmee we de wereld tegemoet zouden moeten treden dient volgens Schopenhauer niet gericht te zijn op de wereld, maar op de medemens. We zitten tenslotte allemaal in hetzelfde schuitje. En dit gevoel van universele saamhorigheid verleent Schopenhauers (ietwat abstracte) liefde voor de mensheid een bewonderenswaardig kosmopolitisch tintje:

De overtuiging dat de wereld en dus ook de mensheid er eigenlijk niet zouden moeten zijn, is van dien aard dat wij verdraagzaam moeten zijn jegens elkaar, want wat kun je verwachten van wezens in zulke omstandigheden? Ja, bezien vanuit dit standpunt zou je kunnen menen dat het veel toepasselijker is om elkaar niet met *Monsieur, Sir* etc. aan te spreken maar met *Leidensgefährte, socius malorum, compagnon de misères, my fellow-sufferer*.⁸

Het is niet zo dat Schopenhauer hier enkel zijn talenkennis etaleert. Aangezien mededogen van de hele mensheid uitgaat, omvat het ook de hele mensheid. En mogelijk meer. Wie op zoek is naar iets vertederends aan Schopenhauer zou ik willen wijzen op het feit dat hij, althans wat Europese filosofen betreft, zijn tijd vooruit was doordat hij de morele status van niet-menselijke dieren erkende. Meer in het bijzonder was hij een hondenliefhebber, en je vraagt je af – ik tenminste wel – of zijn alomvattende medelijden zich ook uitte in het liefdevol aanspreken van zijn vele Franse poedels als zijn *compagnons de misères*.

In elk hoofdstuk van dit boek zou de lezer op zijn minst één geval moeten tegenkomen, en soms meerdere, van deze mensenliefde. Die liefdes-

uitingen zijn misschien niet direct duidelijk, en ze zijn zelden van romantische aard. Niettemin zijn er voorbeelden te vinden van de ene mens die veel om de andere geeft (en soms om niet-menselijke wezens). Soms is deze liefde een bestanddeel van een complexe mengeling van negatieve en tegenstrijdige emoties, zoals in het geval van Schopenhauers verhouding tot zijn familieleden en met hun verhouding tot hem. Vaak is ze geabstraheerd, afstandelijk, of tussen vreemden, en heeft ze geen betrekking op een specifieke persoon maar op de universele menselijke conditie. Zoals sommige biografen al hebben uiteengezet, komt Schopenhauers filosofie voort uit oprechte bezorgdheid over al het leed dat de kern vormt van zijn kenmerkende pessimisme.⁹ Welke vorm zij ook aanneemt, of zij nu concreet of abstract is, persoonlijk of filosofisch, die liefde is er.

Eerder zei ik al dat we allemaal in hetzelfde schuitje zitten. Ik heb deze gemeenplaats niet willekeurig gekozen. Door dit boek open te slaan toont u zich bereid om best wat tijd in het gezelschap van Arthur Schopenhauer door te brengen die, zoals hij zelf zei, zijn filosofie in mineur heeft gecomponeerd. Er zijn ook nogal wat verhalen over hem te vertellen die een weinig vleidend beeld van hem geven. In dit voorwoord heb ik geprobeerd de moed er bij u in te houden en te voorkomen dat u overboord valt. Tegelijkertijd wilde ik niet alle zwaarte van Schopenhauers wereldbeschouwing weglaten. Want, om deze nautische metafoor voort te zetten, de stuurloosheid van een op zee ronddobberend schip is altijd nog beter dan laten we zeggen de gewichtloosheid van een heliumballon. Liefde is alles behalve gewichtloos; alleen zij kan het enorme gewicht van ons bestaan dragen. We kunnen allemaal aan boord van deze hoop klimmen, zelfs Schopenhauer.

INLEIDING

Wat is het leven prachtig

Als ik mensen vertelde dat ik een boek aan het schrijven was, vroegen sommigen belangstellend: 'Waar gaat het over?' Een voor de hand liggend antwoord begint met de elementaire feiten. Arthur Schopenhauer was een Duitse filosoof die op 22 februari 1788 in Danzig (nu Gdansk, in Polen) werd geboren. Hij overleed op 21 september 1860 in Frankfurt-am-Main. Volgens de intens pessimistische filosofie waar hij het meest bekend om staat, was zijn bestaan – en dat van u en mij – een grote vergissing. In dit boek ga ik na hoe de gebeurtenissen in zijn leven, filosofische of welke dan ook, kunnen worden gelezen in het licht van zijn denken, en omgekeerd. Hierbij komt de vraag aan de orde of Schopenhauers pessimisme al dan niet een leefbare filosofie is. De onderwerpen die voorbijkomen zijn onder meer leven en dood, misdaad en straf, eenzaamheid en samenleving, liefde, seks, gender, roem, waanzin en revolutie.

Maar als ik Schopenhauer met één enkele gebeurtenis zou moeten inleiden dan koos ik vermoedelijk een ander feit. Toen Schopenhauer zeventien jaar oud was overleed zijn vader, zeer waarschijnlijk als gevolg van zelfmoord. Waarom ik hiermee zou beginnen? Niet omdat ik mij ten doel stel Schopenhauers filosofie biografisch te lezen – of zijn biografie filosofisch te lezen – en mij uitsluitend op dit feit te baseren, al zou het verleidelijk zijn om zijn treurige visie op het leven toe te schrijven aan dit

tragische verlies. Veeleer ben ik van mening dat als zijn vader niet was gestorven we nooit van Arthur Schopenhauer zouden hebben gehoord.

Arthur en zijn vader, Heinrich Floris, kwamen uit een oud geslacht van Hanseatische kooplieden. Een paar maanden voor zijn ontijdige dood had Heinrich Floris voor zijn zoon een plaats geregeld als koopmansleerling op een handelskantoor in Hamburg, waar de Schopenhauers toen woonden. In 1793 waren ze hiernaartoe verhuisd om te ontkomen aan de Pruisische annexatie van Danzig. (Londen, waar Heinrich Floris in de jaren 1770 enige jaren had gewoond en waar hij een bewonderaar van de Engelse levensstijl was geworden, zoals ook later zijn zoon, was ook overwogen als vestigingsplaats – wat het prikkelende beeld oproept van Schopenhauer die zou zijn opgegroeid als een Engelse gentleman.) Als zijn vader niet was gestorven, zou Arthur zeer waarschijnlijk zijn commerciële opleiding hebben afgemaakt, in de handel zijn gegaan en op een dag wellicht het familiebedrijf hebben overgenomen. Had hij dat gedaan, dan is het hoogst onwaarschijnlijk dat we het tegenwoordig nog steeds over Schopenhauer zouden hebben. Doorgaans schrijven saaie Hamburgse zakenlieden geen geschiedenis.

Afbeelding 1. Heinrich Floris Schopenhauer

Aangenomen natuurlijk dat Schopenhauer zich in zijn lot had geschikt. Hij zou zich er ook heftig tegen verzet kunnen hebben. Vermoedelijk had hij op zijn minst geprobeerd in zijn vaders voetsporen te treden; hij zette na Heinrich Floris' dood zijn stage op het handelskantoor namelijk een tijdje voort. Maar te lang voortgaan op deze weg was voor Schopenhauer waarschijnlijk weinig bevredigend geweest. Het is moeilijk voorstelbaar dat hij zich tevreden had gesteld met een ander leven dan het filosofische leven dat hij uiteindelijk heeft geleid. Zo schreef hij later, terugblikkend in 1831, dat als dit leven niet mogelijk was geweest '...ik nutteloos voor de mensheid zou zijn en misschien wel het ellendigste bestaan zou hebben dat iemand zoals ik ooit heeft gehad.'¹ Voor iemand die vond dat iedereen op zijn eigen wijze een ellendig bestaan leidt, zou de ellendigste man ter wereld een opmerkelijke titel zijn om aanspraak op te maken. Met andere woorden, als Heinrich Floris niet voortijdig een einde aan zijn leven had gemaakt, dan is het niet uitgesloten dat Arthur vroeg of laat hetzelfde zou hebben gedaan.

Aan deze zogeheten contrafeitelijke stelling kleven een aantal bezwaren. Als Heinrich Floris immers niet was gestorven, hadden bepaalde andere details van Arthurs leven er ook heel anders uitgezien. Om te beginnen zou Arthur het leven en de wereld over het algemeen genomen misschien niet zo onverdraaglijk hebben gevonden als hij als tiener zijn vader niet had verloren. Zijn aanhoudende misère zou tot dit verlies te herleiden kunnen zijn. Of, als dit niet zo is – dat wil zeggen, als zijn misère bij zijn karakter hoorde – dan zou een leven als dat van zijn vereerde vader in plaats van een leven voor de filosofie hem voldoende troost hebben kunnen bieden. Misschien ook, derde mogelijkheid, was het filosofische leven dat door de dood van Heinrich Floris mogelijk werd zelf de voornaamste oorzaak van Arthurs ellende. Zonder zulke onbegrensde mogelijkheden om erbij stil te staan, zou het leven hem misschien wel meer voldoening hebben geschonken.

Maar dit was volgens Schopenhauer zelf niet waar zijn melancholische karakter in wortelde, noch stond het in verband met zijn roeping in het leven. Hij was altijd een angstig en gevoelig kind geweest, dat al lang voor Heinrich Floris' dood graag alleen zat en de neiging had zich aan gepieker over te geven. 'Vanaf mijn vroege jeugd,' herinnerde hij zich, 'waren mijn dromen over geluk altijd verbonden met taferelen van afzondering, eenzaamheid, rust, vrede en het genieten van mijn eigen gezelschap.' Op